

Aukštesnės vidurinės klasės skyrimo kriterijai

MEILUTĖ TALJŪNAITĖ

Lietuvos socialinių tyrimų centro Sociologijos institutas, A. Goštauto g. 9, 01108 Vilnius
El. paštas taljunaite@gmail.com

Girdėjau: gerovės valstybėj nebus vietos skurstantiems.
Vadinas, tai bus labai labai maža valstybė.
(Juozas Erlickas, Lietuvos rytas, 2019/10/05)

Kiekvienai šaliai yra būdingi saviti aukštesnės vidurinės klasės kriterijai. Kita vertus, akivaizdu, kad net bendrieji principai, kuriais įvairiose šalyse apibrėžiama vidurinė klasė, labai skiriasi. Dažniausiai lyginami JAV ir Didžiosios Britanijos kriterijai. Britiškajam aukštesnės vidurinės klasės modeliui yra svarbus šeimos kaip socialinės stratifikacijos elemento vaidmuo. Straipsnyje pasisakoma už šeimos stratifikacinę įtaką formuojantis Lietuvos aukštesnei (ir ne tik) vidurinei klasei. Be to, kad aukštesnė vidurinė klasė turi savarankišką darbą, o jos pajamos yra aukštesnės nei vidutinės, ir turi aukštesnį išsilavinimą, ji taip pat daro įtaką, nustato tendencijas ir iš esmės formuoja visuomenės nuomonę (tai jos „socialinis vaidmuo“). Plati aukštesnė vidurinė klasė yra ne tiek gerovės valstybės, kiek socialinio stabilumo šalyje laiduotojas.

Raktažodžiai: aukštesnė vidurinė klasė, socialinė struktūra

ĮVADAS

Dabartinėje Lietuvos visuomenėje vykstantys procesai (socialinė diferenciacija ir integracija, įvairių sričių reformos ir kt.) sudaro būtinybę peržiūrėti visuomenės socialinės struktūros formavimosi klausimus nacionaliniu ir lyginamuoju tarptautiniu kampu. Nuo XX a. vidurio iki šių dienų formavosi socialinės teorijos paradigmos, kurios socialinės struktūros sąvoką apibrėžė skirtingai. „... *Struktūra* yra ne tik *labai abstrakti*, bet ir *autoritetinga* sociologinė kategorija <...>. O šiedu požymiai teikia galimybę <...> struktūriškai (sisteminant diferencijuotas sociologinio pasakojimo dalis, apibrėžiant ir klasifikuojant kitas susijusias sąvokas) kalbėti apie kaičią, galima sakyti, neapibrėžiamą socialinę tikrovę“ (Valantiejus 2007: 7). Kita vertus, akivaizdu, kad net bendrieji principai, kuriais įvairiose šalyse (bei skirtingų autorių) apibrėžiama socialinė struktūra, išskiriant socialines klases arba ne, labai įvairuoja, kai lyginame skirtingas šalis. „Visos struktūrinės klastotės turi realią galią. Tikrovę valdo pirmojo žodžio įtaigumu, ištarto garso aukščiu, pasirinkta tonacija, o neretai – širdį veriančiomis moduliacijomis <...> juo arčiau tikrovės, tuo prasmė – akytesnė“ (Valantiejus 2007: 10).

„Socialinės klasės“ samprata taip pat apima daugelį teorinių ir metodologinių požiūrių. Socialiniai pokyčiai, įvykę Rytų Europoje per pastaruosius dešimtmečius, verčia ieškoti naujų, ne tik tradicinių, bet ir alternatyvių perspektyvų, apibūdinančių socialinę stratifikaciją (marksizmo, Vėberio, rasės / klasės / lyties, postmodernizmo ir kt.). Todėl ir šiandien sociologai diskutuoja tiek apie klasinę struktūrą, tiek apie socialinių klasių įtaką, pavyzdžiui, politikai, tapatumui ar gyvenimo stiliui. Svarstomas klasių pasiskirstymas, stratifikacija, darbo judėjimas ar kitos organizacijos, paremtos klasiniu principu, klasių dalyvavimas rinkimuose, ryšiai tarp klasių ir vartojimo, klasių ekonominė perspektyva. Socialinių klasių koncepcija skatina aptarti jų sąryšį su kitomis stambiomis socialinėmis grupėmis, tokiomis kaip rasė, lytis ar skirtingo išsimokslinimo gyventojų grupės. Dauguma pastarųjų vienijasi kaip neklasiniai judėjimai, pavyzdžiui, už moterų teises, žaliųjų idėjas ar vartotojų teises. Todėl galiausiai net keliamas klausimas, ar vidurinė klasė iš tiesų egzistuoja, ar tai tėra teorinis konstruktas arba įsivaizduojama bendruomenė, ir koks jos tikslas?

Kita vertus, socialinė klasė yra klasikinė sociologijos koncepcija, tradiciškai apibrėžianti individo ar socialinės grupės vietą gamyboje (gamybos priemonių nuosavybės ir kitų žmonių darbo kontrolės aspektu), ir šiuo požiūriu vidurinė klasė iš viso negalėtų būti laikoma socialine klase. Tiek JAV sociologai, tiek ekonomistai sutaria, kad tradicine nusistovėjusia prasme Amerikos vidurinė klasė nebeegzistuoja. Ir nors ekonomistai tebetauja pajamų lygį, o sociologai tiria darbo rinką ir remiasi grupinių diskusijų duomenimis (*focus-group survey data*), visi tyrėjai pateikia tiek skirtingus skaičius, tiek besiskiriančias paradigmas ir kriterijus. Tačiau vis daugiau ir daugiau JAV gyventojų mano, kad jie dar priklauso vidurinei klasei, nors faktiškai jau yra „išlaikytiniai“ (*paycheck-to-paycheck group of people*) beveik visose srityse ir visais atžvilgiais, pavyzdžiui, gauna kvietimus lengvatinėmis sąlygomis apsipirkti prekybos centruose. Tokias išvadas dažniau daro ekonomistai.

Kodėl šiandieninėje Lietuvoje prasminga kalbėti apie vidurinę klasę? Apibūdinant, kas yra šiuolaikinių visuomenių vidurinė klasė, paprastai siekiama nusakyti jos vietą visuomenės socialinėje stratifikacijoje. Besiformuojanti „pasaulio vidurinė klasė“ dėl savo varomosios galios augimo galimybių yra lemiamas ekonominis ir socialinis veiksnys (ypač tokiose didelėse besivystančiose šalyse ar regionuose kaip Kinija, Indija, Artimieji Rytai ar Šiaurės Afrika). Stipri vidurinė klasė tampa stipria ekonominių augimą skatinančia jėga. Šalys, mėginančios naujai apibrėžti, kas yra vidurinė klasė, visų pirma susiduria su jos išskyrimo kriterijais. Stabiliomis ar bent kiek susiformavusiomis socialinėmis bendrijomis laikomos tos, kurias tam tikra prasme galima statistiškai apibrėžti. Tai reikalauja konkretaus požiūrio, kurie asmenys priskirtini vidurinei klasei. Ar klasifikuoti reikėtų pagal gaunamas pajamas, turimą turtą – namą, automobilį ir pan.? O gal pakanka subjektyvaus tapatinimosi pagal šiuos kriterijus? Vidurinės klasės kaip tam tikros socialinės bendruomenės egzistavimas (ar formavimas), be abejonės, reikalauja jau senų, nusistovėjusių ir aiškių vidurinės klasės skyrimo kriterijų, jų viešo atpažinimo revizijos. Manome, kad Lietuvoje tai galėtų būti konkrečių tyrimų objektas. Sociologų nebestebina įvairių šalių, išgyvenančių staigius perėjimus ar santvarškų pokyčius, tyrėjų siekiai naujai įprasminti vidurinės klasės koncepcijas, atsižvelgiant į savo šalies ypatumus ir istoriją. Lietuvoje vienas pirmųjų tokių bandymų buvo 1993 m. pradėtas tarptautinis projektas „Socialiniai pokyčiai Baltijos ir Šiaurės šalyse“ (*Social Changes in Baltic and Nordic Countries*), kurio koordinatoriumi tapo Tampėres universitetas Suomijoje (Kivinen 1995; Melin 1995). Projekte dalyvavo Suomijos, Švedijos, Lietuvos, Latvijos ir Estijos mokslo centrai. 1998 m. Bulgarijos sociologai organizavo tarptautinę konferenciją „Vidurinė klasė kaip darnios visuomenės prielaida“ (*The Middle Class as a Precondition of a Sustainable*

Society, support by the „Open Society“ Foundation, by the East-East Program, as well as by the Konrad Adenauer Foundation), kuri sprendė vidurinės klasės tapumo klausimus (The Middle Class... 1998). Ukrainos sociologai, 2014 m. vykdydami projektą *Middle Class in Ukraine: Life Values, Readiness for Association, and Promotion of Democratic Standards, implemented by the Razumkov Centre and sponsored by the Government of Canada through the Department of Foreign Affairs, Trade and Development (DFATD)*, taip pat kelė vidurinės klasės naujo įprasminimo klausimus. Daug dėmesio sulaukia Rusija: naujos socialinės realybės sąlygomis šalyje besiformuojančią vidurinę klasę tiria tiek pačios Rusijos sociologai (Rusijos mokslų akademijos Kompleksinių socialinių tyrimų instituto 2003 m. projektas „Rusijos vidurinė klasė: pokyčių dinamika“, kuri rėmė F. Eberto fondas), tiek Suomija (projektas *Future of Russian Middle Class*).

SOCIOLOGINĖ VIDURINĖS KLASĖS INTERPRETACIJA

Egzistuojant daugybei vidurinės klasės apibrėžimų vidurinės klasės samprata Lietuvoje pradėjo formotis tik paskutiniaisiais dešimtmečiais, o jos apibrėžtis bei dydis labai priklauso nuo pasirinktos paradigmos (žr. Taljūnaitė, Sviklas 2018). Paprastai minimi šie pagrindiniai vidurinės klasės kriterijai: finansinė / materialinė padėtis; socialinis ir profesinis statusas; tapatinimasis su vidurine klase.

Vidurinės klasės egzistavimas rodo šalies išsivystymo lygį, tačiau šiuo rodikliu Lietuva pasigirti negali. Priešingai, daugelis ekspertų, paprašyti apibrėžti jos ribas, gūžčioja pečiais ir tvirtina – Lietuvoje vidurinės klasės beveik nėra. Pripažįstama, kad vidurinė klasė nėra vien vartojimo ar vidinių šalies poreikių tenkinimo varomoji jėga. Jos socialinis vaidmuo taip pat yra labai svarbus, siejamas su šalies demokratijos stiprinimu ir politinio gyvenimo pažanga. „Pagrindinis sociologinės struktūrinės analizės vienetas <...> yra vaidmuo, t. y. elgesio lūkesčių, susijusių su esama socialine padėtimi ar statusu, kompleksas. <...> Santykiai tarp vaidmenų ir jų sankaupų tam tikrose institucinėse sferose (profesijos, švietimo, šeimos, politikos ir panašiai) perteikiami remiantis funkcijos sąvoka. <...> Taigi visuomenės struktūra vaizduojama remiantis itin formaliais aspektais – kaip funkcinė vienetų, susidedančių iš socialinių vaidmenų ir vaidmenų aibių, sistema“ (Ralf Dahrendorf pagal Valantiejus 2007: 187).

Stipri vidurinė klasė laikoma išsivysčiusios ir harmoningos visuomenės bruožu, parodančiu socialinės atskirties mažėjimą, gerovės valstybės formavimąsi ar šalies socialinį stabilumą. Lietuvos mokslo, švietimo ir sveikatos apsaugos socialinės grupės sudaro (remiantis kitų šalių patirtimi, turėtų sudaryti) aukštesnės vidurinės klasės branduolį, kuriam tradiciškai priskiriami gydytojai, mokytojai, mokslininkai ir kt.

GEROVĖS VALSTYBĖ AR ŠALIES SOCIALINIS STABILUMAS

Kiekvienai visuomenei yra būdinga tam tikra nelygybė, kur privilegijuoti sluoksniai neblogai gyvena šalia varganai besiverčiančių šeimų ar individų. Kalbant apie gyventojų pajamas apskritai, kartais pabrėžiama, kad kai kurie gyventojai yra pakankamai turtingi, bet jų pajamos mažos (pavyzdžiui, dalis pensininkų turi nekilnojamojo turto, bet gauna nedideles pajamas), arba atvirkščiai – žmonės pajamingi, tačiau yra neturtingi (pavyzdžiui, sostinėje gyvenantis jaunas specialistas, kurio atlyginimas yra didelis, bet taip pat didelės ir išlaidos, ir jis kol kas nesugeba sukaupti reikšmingesnių santaupų ar įsigyti vertingesnio turto). Pajamingumas ir turtingumas kol kas dažniau traktuojami / vartojami kaip ekonominės kategorijos. Šiuolaikiniai socialinės stratifikacijos tyrimai siekia aprašyti šios socialinės nelygybės ribas ir mastą, paaiškinti jos egzistavimą, nepaisant deklaruojamų ar realiai fiksuotų visuomenės vertybių ir

kriterijų. „Stratifikacinių sistemų“ terminas žymi visą kompleksą socialinių institucijų, kurios vienaip ar kitaip gimdo tokios rūšies socialinę nelygybę. Pagrindiniai stratifikacinių sistemų komponentai: (1) institucionalizuoti procesai, apibrėžiantys tam tikras gėrybes kaip vertingas ir siekiamas, (2) šių gėrybių paskirstymo tarp įvairių profesijų ir socialinių sluoksnių taisyklės (pvz., gydytojams, ūkininkams ar namų šeimininkėms), (3) socialinio mobilumo mechanizmai, kurie sieja individą su grupe, nors pagal skirstomas gėrybes jie patenka į skirtingą kategoriją (pagal Grusky 1994, 1998).

Socialinės nelygybės ar visuomenės struktūrinimosi pažinimo išėitis tašku tampa būtinumas suklasifikuoti tas įvairias stratifikacines sistemas, nusakant jų bendriausią pobūdį, pavyzdžiui, industrinę visuomenės klasinę sistemą, valstybinio socializmo sistemą ar „industrinę išvystytą“ visuomenę. Kita vertus, tokie tipiniai idealūs modeliai, naudingi istoriškai ar palyginamuosiuose tyrimuose, nelabai gelbsti siekiant pažinti ir aprašyti empirinę konkrečios visuomenės sistemą. Šiuolaikinės stratifikacijos teorijos plėtra ir jos istorinis kontekstas didžia dalimi apima klasės, statuso ar prestižo hierarchijos sampratą ir interpretacijas dabartinių išvystytų industrinių visuomenių atžvilgiu. Galbūt kai kas norėtų pateikti šias diskusijas tik kaip akademinis mokslininkų ginčus ir nieko daugiau, tačiau nesunku sutikti ir tokių, kurie interpretuoja šiuos mokslininkų ginčus kaip neišvengiamą politinės strategijos kūrimo preliudiją (pvz., skiriant darbininkų ir naujai besiformuojančios smulkiosios buržuazijos klases ir pan.).

Skiriasi socialinės stratifikacijos tyrėjų požiūriai į kintantį dabartinį socialinį struktūrinimąsi. Vieni teigia, kad ir ateityje stratifikacijos formos bus nusakomos remiantis gamybos būdo struktūriniais pokyčiais (struktūrinis požiūris), o kiti pabrėžia, kad modernumas ir postmodernumas gali būti suprantami tik atitraukus nuo ekonominės sistemos bei jos prognozuojamų rezultatų (kultūrinis požiūris). Paskutiniaisiais dešimtmečiais socialinės stratifikacijos tyrimai buvo sėkmingi, tai ypač pasakytina apie socialinio mobilumo ir socialinio statuso įgijimo tyrimus. Jie padarė didžiulį poveikį duomenų kokybei ir jų kiekiui. Palyginamieji tarptautiniai tyrimai tvirtai įsitvirtino analizuojant socialinį struktūrinimąsi. Kita vertus, istorinės studijos paplito kur kas labiau nei tai buvo praeityje. Todėl dabartinių visuomenių socialinio struktūrinimosi pažinimas ir tyrimai įgavo neregėtą mastą.

Natūralu klausti, ar iš tiesų galima tarpusavyje lyginti bet kokias šalis, pavyzdžiui, JAV su Lietuva, Lietuvą su Singapūru? Formalus politinis šalių lygiateisiškumas gali tyrinėtoją klaidinti ir neskatinti ieškoti tų šalių visuomenės diferencijuojančių rodiklių. Socialinės stratifikacijos ir socialinio mobilumo tyrimai JAV (ir kitose Vakarų šalyse) paprastai remiasi hierarchine schema, kurios pagrindą sudaro darbo pasiskirstymas tarp įvairių profesijų. Daugelis stratifikacijos schemų remiasi įvairių profesijų prestižo skirtumais; kiti susitelkia ties išvestiniais dalykais (pvz., darbo užmokesčiu) ar savarankiškumu. Jeigu profesinė hierarchija kaip socialinio struktūrinimosi šerdis neginčijama JAV visuomenėje, tai kitose šalyse nėra tiek išreikšta.

Ekonominis lygmuo tradiciškai vidurinei klasei priskiriamas atsižvelgiant į du kriterijus:

- daugiau nei 30 proc. mėnesinių pajamų išleidžiama buto nuomai / pragyvenimo išlaidoms;
- namų ūkių reitingai pagal pajamų ir poreikių indeksą. Būtent pagal šį kriterijų vidurinė klasė traktuojama kaip pagrindinis mokesčių mokėtojas (kartais balansuojantis ties skurdo riba) ar kaip pagrindinis vidinis investitorius.

Vidurinės klasės ekonominio elgesio vertinimas remiasi profesionalių rinkos ekspertų išvadomis.

Swedbank apklausose (ekonomistų požiūris) naudojami (<https://blog.swedbank.lt/spaudos-pranesimai-finansu-laboratorija-asmeniniai-finansai-pensija-taupymas/lietuvoje-58-proc>) EBPO nustatyti kriterijai, jie leidžia vidurinę klasę apibrėžti pagal gaunamas pajamas (IQ žurnalas, 2019 m. lapkritis Nr. 11 (116)).

Profesijos kriterijus orientuojasi į tai, kad šiuolaikinėse Vakarų visuomenėse per 60 proc. ekonomiškai aktyvių (t. y. 16–60 metų amžiaus dirbančiųjų) gyventojų yra įtraukti į paslaugų sferą (daugiausia į medicinos ir mokymo), todėl aukštesnė vidurinė klasė apima teisininkus, profesorius, gydytojus, aukštesnės grandies vadovus, o žemesnė vidurinė klasė remiasi viešojo sektoriaus, pardavimo, maitinimo įstaigų ir pan. darbuotojais. Tam tikra vidurinės klasės dalis (varijuoja įvairiose šalyse) dirba pramonės srityje: tai smulkaus ir vidutinio verslo atstovai ir pan.

Išsimokslinimo kriterijus. Vidurinės klasės atstovai visada turi aukštesnį nei vidurinį išsimokslinimą (*have advanced post-secondary education*), kuris užtikrina socialinio mobilumo aukštyn galimybę. Todėl aukštojo mokslo kriterijus yra laikomas priklausomybės vidurinei klasei rodikliu, nežiūrint į tai, kad neretai verslininkai ar smulkių bei vidutinių įmonių savininkai jo neturi.

Socialinis lygmuo (empiriniuose tyrimuose prilyginamas „klasinės sąmonės“ kriterijui): dauguma gyventojų viešosios nuomonės apklausose (per 50–60 proc.) tapatinasi su vidurine klase.

Politisinis lygmuo. Ką galvoje turi politikai, kalbėdami apie „vidurinę klasę“? Kiekvienas jų gali kalbėti apie visiškai skirtingas žmonių grupes, priklausomai nuo savo rėmėjų ar tų socialinių sluoksnių, kurių interesams deklaruoja atstovaujantys.

KUO AUKŠTESNĖ VIDURINĖ KLASĖ SKIRIASI NUO VIDURINĖS KLASĖS

Bendriausias aukštesnės vidurinės klasės apibrėžimas teigia, kad tai yra socialinė grupė tarp aukščiausios ir vidurinės klasės, kurią sudaro gerai apmokami specialistai, vadovai ir jų šeimos: „baltųjų apykaklių“ JAV užimtumo augimas lėmė aukštesnės vidurinės klasės išskyrimą bei plėtrą. Sociologijoje aukštesnė vidurinė klasė yra socialinė grupė, kurią sudaro tam tikri vidurinės klasės statuso nariai. Šis terminas įvardija aukštesnę socialinę grupę, palyginti su žemesne vidurine klase. Abu terminai vartojami grupėms priešingame vidurinės klasės sluoksnio gale pažymėti ir įgyja platesnę prasmę nei terminas „vidurinė klasė“. Vyksta daug diskusijų, kaip būtų galima apibrėžti aukštesnę vidurinę klasę. Max'o Weberio įsitikinimu, aukštesnę vidurinę klasę sudaro išsilavinę specialistai, turintys magistro laipsnį ir gaunantys „patogias pajamas“. Be to, kad aukštesnė vidurinė klasė turi savarankišką darbą, o jos pajamos yra aukštesnės nei vidutinės, turi aukštesnį išsilavinimą, ji taip pat daro įtaką, nustato tendencijas ir iš esmės formuoja visuomenės nuomonę (tai jos „socialinis vaidmuo“). Šios klasės nariai yra apsaugoti nuo ekonominio nuosmukio (siejasi su socialiniu stabilumu) ir, skirtingai nei statistinės vidurinės klasės kolegos, jiems negresia netekti darbo, nereikia bijoti įmonių išlaidų mažinimo ar užsakomųjų paslaugų – ekonominės naudos. Vakarų šalyse tai didžiąja dalimi lemia jų įgytas magistrantūros išsimokslinimas ir patogios pajamos.

Paminėsime, kad kiekvienai šaliai yra būdingi saviti aukštesnės vidurinės klasės kriterijai. Britiškajame aukštesnės vidurinės klasės modelyje svarbus yra šeimos kaip socialinės stratifikacijos elemento vaidmuo. Daugėja pasakymų, kad vidurinė klasė išaugo, ir jos sudėtis pasikeitė. Vis geriau uždirbantys vadovai ir specialistai pakeitė individualius verslo savininkus ir nepriklausomus specialistus. Aukštesnės vidurinės klasės sėkmės raktas yra didėjanti

išsilavinimo svarba, gerėjantis jos gyvenimo būdas, o dažniau reiškiamos nuomonės tampa vis reikšmingesnės visai visuomenei. Iš tikrųjų tai yra gana atvira klasė žmonėms, kurie uždirba ir įgyja reikiamus įgaliojimus. Didžiosios Britanijos aukštesnę vidurinę klasę paprastai sudaro išsilavinę specialistai, gaunantys didesnes pajamas, pavyzdžiui, teisininkai ar vadovai. Šis sluoksnis Anglijoje tradiciškai pasižymi savo nacionaline kilme. Daroma prielaida, kad ši klasė yra labiausiai paplitusi Pietryčių Anglijos gimtosiose vietose ir turtingesniuose Londono rajonuose. Šios grupės vaikai dažnai mokomi parengiamojoje mokykloje maždaug iki 13 metų ir vėliau vienoje iš „pagrindinių“ ar „nepilnamečių“ Didžiosios Britanijos valstybinių mokyklų, po to laukia mokslai viename iš prestižiškiausių universitetų.

JAV aukštesnę vidurinę klasę apibrėžiama panašiai, jos pagrindiniai rodikliai yra pajamos, išsilavinimas ir profesija. JAV aukštesnioji vidurinė klasė yra apibrėžiama kaip grupė, kurią sudaro specialistai, turintys aukštesnes nei vidutines pajamas, įgiję aukštesnį išsilavinimą, turintys didesnį savarankiškumą darbe. Pagrindinės aukštesnės ir vidurinės klasės asmenų profesinės užduotys yra susijusios su konceptualizavimu ir konsultavimu.

ŠEIMA KAIP SOCIALINĖS STRUKTŪROS VIENETAS ARBA SKIRTINGI KELIAI, VEDANTYS Į SOCIALINĘ KLASĘ

Pirmieji sociologai, pradėję tirti socialinę stratifikaciją, pagrindiniu tyrimo vienetu skirdavo šeimą, o ne individą. Tik pradėjus taikyti reprezentatyvios atrankos techniką, kurios pagrindą sudaro individas, pradinis sociologinis požiūris pakito. Tenka apgailestauti, kad techninės priežastys iš atminties ištrynė visą teorinę kryptį. D. Bertaux'as (1996) paskelbė norįs atgavinti šią „šeimyninę“ kryptį socialinės stratifikacijos ir socialinio mobilumo tyrimuose. Remiantis ja, socialinis statusas yra nagrinėjamas kaip šeimos, o ne pavienių izoliuotų individų, atributas: pastarieji turi tam tikrą profesinį statusą, kas toli gražu nėra tas pats. Socialinio statuso kaip tam tikro šeimos atributo idėja įgalina šeimos socialines trajektorijas nusakyti kaip tam tikrą „šeimos“ socialinių statusų kaitą. „Socialinių trajektorijų formavimosi“ problematika yra grindžiama transliacijos idėja. Pagrindinė autoriaus darbo prielaida buvo apie tai, kad „klasinėje visuomenėje skirtingai nuo kastinės ar luominės visuomenės trokštamas statusas negali būti tėvų paprasčiausiai perduotas jų vaikams: tėvai tegali tik užtikrinti priėjimą prie tam tikrų resursų arba perduoti pačius elementus (ekonominis, kultūrinis ir pan.), kurių dėka šis socialinis statusas būna sukonstruojamas. Atgaminimas nėra mechaninis – tai dinaminis procesas.“ D. Bertaux'as ir P. Thompsonas bendrame darbe *Pathways to Social Class. A Qualitative Approach to Social Mobility* (1996) pateikė tuo metu naują, alternatyvią anksčiau vyravusią, socialinio mobilumo tyrimo koncepciją, kurią grindė kokybinio tyrimu. Pagrindiniais kokybinio tyrimo vienetais tapo gyvenimo aprašymai ir pavienių šeimų istorijos (*family case studies*), apimančios kelias žmonių kartas, arba pavienių vietinių bendrijų studijos. Jų tikslas – giliau pažinti mobilumo dinamiką ir kelti labiau fundamentinius sociologinius klausimus. Iki šiol sociologinė literatūra apie socialinį mobilumą ne tik plėtojosi „ekstensyviu keliu“, bet ir būdavo grindžiama tam tikru tyrimo metodu. Taip atsirado daugybė statistinių duomenų, tačiau labai skurdi tapo informacija, kuria remiantis būtų galima paaiškinti, kaip ir kodėl žmonės pasirenka ir nugyvena tam tikrą gyvenimą. Pavienių atvejų studijos neužkerta kelio struktūrinių pokyčių analizei, priešingai, autorių nuomone, jos leidžia kolektyvinius procesus tirti remiantis jų vietiniais efektais, parodant ryšius su klasikine sociologine mintimi. Šiame veikalė jie stengėsi apčiuopti tokias problemas: kas iš tikrųjų yra perduodama iš kartos į kartą – ar tai yra vien turtas bei žemė, tam tikras profesinės veiklos

modelis ir įgūdžiai, socialiniai ryšiai, vertybės ar orientacijos? Kaip stipriai priklausomybė vienai, o ne kitai vietinei bendrijai arba net tam tikro savo būsto pasirinkimas gali paveikti mobilumo kelius ir siekius? Vėliau, aprašydami amatininkų šeimos istoriją, autoriai daro prielaidą, kad net ne profesinis giminės statusas lemia jų socialinį statusą. Paveldimas socialinis statusas – padėtis socialumo erdvėje ir savitarpio šeimyniniai statusai – leido jiems užsiiminti profesine veikla ir ją plėtoti.

D. Bertaux'as pradėjo plėtoti „šeimų istoriją“ kaip naują socialinio stebėjimo metodą. Tai leidžia pažinti tiek šeimos, tiek individo socialinių trajektorijų formavimąsi. Tai autorius priskiria vidiniams, o ne išoriniams (darbo rinkai ir galimybių struktūrai, istoriniams kolektyviniams įvykiams ir pan.) procesams. Šie keli pagrindiniai principai įgalina rekonstruoti sociologinę socialinės stratifikacijos ir socialinio mobilumo teoriją, kurioje pagaliau atsiranda vieta moteriai, šeimos ryšiams ir kitiems reiškiniams (pvz., skirtingoms brolių ir seserų trajektorijoms). Šiai teorinei prielaidai buvo svarbu surasti adekvatų stebėjimo metodą. Pagal Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymą (1994 m. gruodžio 22 d. Nr. I-730), teisę gauti antrojo laipsnio valstybinę pensiją turi šie Lietuvos Respublikos piliečiai: 1) motina (įmotė) arba tėvas (įtėvis), išauginę (vaikų mirties atveju – ne mažiau kaip iki 8 metų) 5 ir daugiau vaikų (toliau – daugiavaikiai motina arba tėvas). Kadangi dėl antrojo laipsnio pensijos (jau sulaukę senatvės pensijos) besikreipiantis vienas iš daugiavaikės šeimos tėvų (dažniausiai motina) pateikia tiek savo, tiek savo užaugintų vaikų gyvenimo faktus įrodančius dokumentus, o tai gali tapti vertinga atitinkamos sociologinės analizės medžiaga.

Pagrindinis analizės klausimas – kaip pavienės šeimos istorijos sociologiškai implicitinio elemento turiningumą ir visą jo turiningumą eksplikuoti? Geriausias yra palyginamosios analizės metodas. Parodyti resursų skirtumus, vietinį kontekstą, šeimos mikroklimatą, kurių *aprioriai* niekada nepaisoma. Sukurti išbaigtą vaizdą apie tai, koks likimas buvo labiausiai tikėtinas, galimas ar visiškai neįmanomas, remiantis žinoma socialine kilme tam tikru laiku, t. y. išsiaiškinus galimybių lauką. Po to galima pereiti prie kitos analizės stadijos – palyginti tam tikro laiko skirtingų socialinių sluoksnių galimybių laukus. Tai įmanoma pasiekti tik prieš tai išsiaiškinus, ką mums pateikia kiekviena šeimos istorija, kokia yra jos sociologinė prasmė. Didžiausias sunkumas yra tas, kad nėra palyginimo mato, kaip apibūdinti „kintamųjų variacijas“.

IŠVADOS IR DISKUSIJA

Teorinė vidurinės klasės analizė neturėtų apsiriboti tik klasikinių teorijų adaptacija, nes tai ne visiškai paaiškina unikalią Lietuvos visuomenės situaciją (kaip ir kitų Rytų Europos valstybių). Šios teorijos yra vertingos kaip Lietuvos vidurinės klasės paieškos kriterijų šaltiniai, bet ne galutiniai ir tikrai ne vieninteliai. Verta pažvelgti ir į realią, o ne metodologiniais principais sukonstruotą situaciją, kokie pokyčiai visuomenėje vyksta, kaip žmonės veikia ir kaip dėl jų veiklos kuriasi naujos struktūros, kurių įprastos teorijos net nepastebi ar interpretuoja kitaip – tada indukcinio būdu galima daryti teorinius apibendrinimus. Vidurinė klasė matoma kaip besiformuojanti, t. y. tos kategorijos, kurios paprastai priskiriamos vidurinei klasei, kintančios visuomenės struktūroje dar nepateikia aiškaus vaizdo.

Vidurinė klasė yra linkusi remti socialinį stabilumą ir labiau evoliucinę, o ne revoliucinę kaitą. Dėl to vidurinė klasė yra vadinama demokratijos pamatu, nes jai priimtinos demokratijos taisyklės ir normos. Tradiciškai kalbama apie sudėtingą mokslo, švietimo ir sveikatos apsaugos socialinių grupių padėtį. Reprezentatyvūs šių profesinių grupių atstovų tyrimai, jų analizė, charakterizuojanti tiriamųjų pajamas išreiškiančius darbo apmokėjimo ir pajamų

rodiklius, kurie charakterizuotų esamą padėtį lyginant su bendra situacija ir kitomis gyven-tojų grupėmis, neatliekama. Tokios analizės rezultatai įgalintų įvertinti socialinės politikos kryptingumą, jos tobulinimą numatant galimus socialinių grupių asmenų padėties gerini-mo prioritetus arba tokius siekius įvardijant kaip nepagrįstus kitų profesinių grupių atžvilgiu. Tokiu būdu būtų vertinama ne tik tiriamų socialinių grupių būklė, bet ir remiantis turima informacija (darbo apmokėjimas, užimtųjų skaičius, kiti ekonominiai rodikliai) būtų atlieka-ma atskirų jas charakterizuojančių rodiklių kaitos stebėseną (atliekama statistinių duomenų analizė, leidžianti stebėti tiriamas socialines grupes ir jas apibūdinančių pokyčių kaitą per ilgesnį laikotarpį).

Gauta 2019 07 07

Priimta 2019 11 15

Literatūra

1. Bertaux, D.; Thompson, P. 1996. *Pathways to Social Class. A Qualitative Approach to Social Mobility*. Oxford University Press.
2. *Europe's Disappearing Middle Class? Evidence from the World of Work*. Executive Summary. 2016. Geneva: International Labour Office. Prieiga per internetą: https://www.ilo.org/global/publications/WCMS_535617/lang-en/index.htm
3. *Evidence from the World of Work*. Prieiga per internetą: <https://books.google.lt/books?isbn=1786430606>
4. *Future of Russian Middle Class*. Prieiga per internetą: <https://www.slideshare.net/futurewatch/report-middle-classfin1>
5. Grusky, D. B. (ed.). 1994. *Social Stratification: Class, Race and Gender in Sociological Perspective*. Oxford: Westview Press.
6. Grusky, D. B.; Sørensen, J. B. 1998. 'Can Class Analysis Be Salvaged?' *American Journal of Sociology* 103(5): 1187–1224.
7. *Future of Russian Middle Class*. 2013. Prieiga per internetą: <https://www.slideshare.net/futurewatch/report-middle-classfin1>
8. Kivinen, M. 1995. 'The Middle Classes in the Baltic States – Theoretical Starting Points', in *Reformation of the Middle Classes in the Baltic Countries?* Working Paper 4, eds. R. Blom, H. Melin, J. Nikula. University of Tampere.
9. Melin, H. 1995. 'Conceptualizing Classes in the Baltic Context', in *Reformation of the Middle Classes in the Baltic Countries?* Working Paper 4, eds. R. Blom, H. Melin, J. Nikula. University of Tampere.
10. *Middle Class in Ukraine: Identification Criteria*. Expert Assessments, Citizens' Perceptions and Self-identification. 2014. Kyiv: Friedrich Naumann Foundation for Freedom in Ukraine.
11. Taljūnaitė, M.; Sviklas, E. K. 2018. *Vidurinė klasė Lietuvoje: mokslo studija*. Vilnius: LSTC, p. 120.
12. Tarkhnishvili, A.; Tarkhnishvili, L.; Tarkhnishvili, A.; Tarkhnishvili, L. 2013. 'Middle Class: Definition, Role and Development', *Global Journal of Human Social Science: C. Sociology & Culture* 13(7), Version 1.0. Prieiga per internetą: https://globaljournals.org/GJHSS_Volume13/3-Middle-Class-Definition-Role-and-Development.pdf
13. Tilkidžiev, N. 1998. *The Middle Class as a Precondition of a Sustainable Society*. Papers from a sociologi-cal conference in Bulgaria. Sofia: LIK Publishing House. 495 p.
14. Valantiejus, A. 2007. *Socialinė struktūra: nuo makro prie mikro modelių*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 372.

MEILUTĖ TALJŪNAITĖ

Eligibility Criteria for the Upper Middle Class

Summary

Each country has its own criteria for the upper middle class. On the other hand, it is clear that even the general principles that define the middle class in different countries differ markedly between them. The US and British criteria are often compared. The role of the family as an element of social stratification is important in the British upper middle class model. The article advocates the influence of family stratification on the formation of the upper (and not only) middle class in Lithuania. Not only does the upper middle class have self-employment, its income is above average and it has higher education, it also influences, identifies trends and fundamentally shapes public opinion (an aspect of its 'social role'). The broad upper middle class is not so much a guarantor of the welfare state but of social stability in the country.

Keywords: upper middle class, social stratification